

на класифікація, ресурсне забезпечення, інформаційні технології в юриспруденції); 9) судова аналітика (консолідовані інформаційні системи, інтегровані банки даних, системні електронні автоматизовані мережі); 10) інформаційно-аналітичне та криміналістичне забезпечення проведення слідчих, процесуальних, судових дій та прийняття правових процедур і організаційно-управлінських рішень (тактичних прийомів, тактичних операцій, тактичних комбінацій); 11) інформаційно-аналітичне забезпечення пізнавальної криміналістичної та оперативно-розшукової діяльності у сфері кримінального судочинства; 12) теорія оперативно-розшукового пізнання; 13) судове джерелознавство; 14) історіографія юриспруденції; 15) людинознавство (поняття, сутність, характеристика, правовий статус); 16) теорія і практика управління у сфері правосуддя, правопорядку та судочинства; 17) інноваційні методи адміністрування в українських судах; 18) правове інформацієзнавство; 19) соціально-комунікаційне право; 20) правнича експертологія; 21) судова експертологія; 22) організація наукових досліджень у правознавстві; 23) теорія запобігання проступкам, правопорушенням, злочинності; 24) теорія кримінального переслідування; 25) правова компаративістика; 26) безпека людини, суспільства, держави; 27) теорія і практика забезпечення кібербезпеки.

Джерела

1. Біленчук П. Д., Перкін В. І., Весельський В. К. Криміналістика: електронний мультимедійний підручник. Програмний продукт. Свідоцтво про реєстрацію авторського права на твір № 26286 від 31.10.2008. Міністерство освіти і науки України. Державний департамент інтелектуальної власності. – К.: Міністерство освіти і науки України, 2008.
2. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. – М.: Русский язык, 1982. – Т 3. – 615 с.
3. Забезпечення якості вищої освіти: європейський досвід та реалії українського класичного університету: Навч. посіб./Укл. Петришин Р. І., Ущенко О. Г., Іванчук М. Г. та ін. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2013. – 208 с.
4. Загальна теорія держави і права: Підручник / М. В. Цвік, О. В. Петришин, А. В. Авраменко та інші. – Харків: Право, 2010. – 584 с.
5. Конституція України. – Харків: Фоліо, 2008. – 158 с.
6. Общая теория государства и права: Академический курс: В 3-х т. – 2-е изд., перер. и доп. / Отв. ред. проф. М. Н. Марченко. Том 3. – М.: ИКД «Зерцало – М», 2002. – 480 с.
7. Слово про науку. Кн. І. – М., 1976. – 384 с.

10

Процесуальні гарантії використання адвокатом спеціальних знань у кримінальному судочинстві

Марина БОЙКОВА,
аспірантка Академії адвокатури України

Динамічний розвиток технологій, наукових розробок, відкриття на стику суміжних галузей знань сприяють розвитку виробництва, розширенню меж пізнання тощо. Спеціальні знання слугують не лише прогресу конкретної галузі (хімії, фізики, медицини). Особливу роль вони відіграють у кримінальному судочинстві під час установалення деяких обставин події злочину, причетності особи до скоєного, способу вчинення правопорушення, методів протидії розслідуванню шляхом знищення або інсценування слідової картини.

Основоположник криміналістики Ганс Гросс зазначав про потребу слідчого судді користуватися спеціальними знаннями, «оскільки йому доводиться вирішувати питання з усіх, без винятку, галузей людського знання, він має знати різні мови, вміти малювати, повинен знати, що йому може відповісти судовий лікар. Він повинен бути обізнаний з хитро-

щами браконьєра, так само, як і з прийомами біржового спекулянта, він має чітко уявляти, в який спосіб здійснено підміну духовного заповіту, як відбулася залізнична катастрофа, як діяли під час гри в карти шулери, як вибухнув котел, як саме продавець коней вводив в оману покупців; він має бути обізнаний з обліком рахунків у торговельних книгах; розу-

міти жаргон; уміти розібрати шифровані записи, розуміти роботу та знаряддя всіх ремесел» [2, с. 8]. З огляду на те, що одна особа не може мати весь комплекс набутих людством знань, чинне законодавство передбачає можливість залучати спеціалістів для проведення слідчих дій, проводити судові експертизи, отримувати консультації та роз'яснення відповідних фахівців.

Обсяг наукових досліджень, присвячених використанню спеціальних знань у кримінальному судочинстві, свідчить про важливість та невичерпність цієї теми. Зміни в чинному законодавстві викликають спірні питання щодо форм використання спеціальних знань, процесуального порядку залучення спеціалістів, оформлення результатів та їх використання під час прийняття рішень.

Вагомий внесок у дослідження вказаних проблем зробили українські науковці В. Гончаренко, Т. Варфоломєєва, Ю. Аленін, С. Альперт, В. Бахін, В. Берназ, А. Іщенко, Н. Карпов, В. Коновалова, М. Салтєвський, В. Шепітько та інші. На ґрунті наукових здобутків цих учених створено фундаментальний базис для подальшого вдосконалення системи застосування спеціальних знань із урахуванням сучасних суспільних викликів та прогресивних можливостей науки. Варто зазначити, що переважна більшість учених присвятили свої дослідження проблемі використання спеціальних знань співробітниками правоохоронних органів під час розслідування певних видів злочинів. Так, І. Пиріг докладно висвітлив використання спеціальних знань під час розслідування розкрадань на транспорті [8], Н. Косміна – під час розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотиків [3], О. Кравченко проаналізував сучасний спектр можливостей науки під час збирання, дослідження та використання речових доказів [4], І. Озерський розглянув можливості застосування психологічних знань прокурором [7], а Н. Ахтирська – судом [1].

Прийняття Кримінального процесуального кодексу України [6] стало поштовхом до появи нових ідей та поглядів щодо практики проведення судових експертиз, внесення пропозицій як з удосконалення самого поняття спеціальних знань, так і з розширення прав сторін у цьому питанні. У ст. 242 КПК України зазначено, що експертиза проводиться експертом за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду, якщо для з'ясування обставин справи, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. На думку М. Порубова, в криміналістичному сенсі спеціальні знання – це система свідчень, понять, уявлень у науці, техніці, мистецтві, ремеслі та інших галузях діяльності людини, одержаних у результаті спеціальної підготовки або професійного досвіду, що застосовуються для збирання, дослідження, оцінки та використання доказів [5, с. 306]. Тут варто зазначити, що законодавцем обмежено сферу спеціальних знань, а саме не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права.

Доцільність створення реального механізму змагальності у кримінальному процесі потребує розроблення методів використання спеціальних знань не лише стороною обвинувачення, а й стороною захисту. Отже, на нашу думку, в умовах запровадження європейських стандартів у кримінальне судочинство актуальним є питання щодо можливості адвоката використовувати спеціальні знання, і не лише на стадії досудового слідства, а й у суді. Саму роль адвоката та його права варто розглядати з точки

зору виконання ним функцій захисника підозрюваного, обвинуваченого та як представника потерпілого.

Кримінальним процесуальним кодексом України передбачено, що сторона обвинувачення залучає експерта за наявності підстав для проведення експертизи, у тому числі за клопотанням сторони захисту чи потерпілого. При цьому сторона захисту має право самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, зокрема й обов'язкової. Експерт може бути також залучений слідчим суддею за клопотанням сторони захисту.

Згідно зі ст. 244 КПК у разі відмови слідчого, прокурора в задоволенні клопотання сторони захисту про залучення експерта особа, що заявила відповідне клопотання, має право звернутися до слідчого судді з клопотанням про залучення експерта. Слідчий суддя за результатами розгляду клопотання має право своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам, якщо особа, яка звернулася з клопотанням, доведе, що: 1) для вирішення питань, які мають істотне значення для кримінального провадження, є необхідним залучення експерта, проте сторона обвинувачення не залучила його, або для вирішення залученого стороною обвинувачення експерта були поставлені запитання, що не дають змоги дати повний та належний висновок з питань, для з'ясування яких необхідне проведення експертизи, або є достатні підстави вважати, що залучений експерт унаслідок відсутності в нього необхідних знань, упередженості чи з інших причин надасть або надав неповний чи неправильний висновок; 2) вона не може залучити експерта самостійно через відсутність коштів чи з інших об'єктивних причин. Отже, права захисника підозрюваного, обвинуваченого щодо використання спеціальних знань під час кримінального провадження значно розширені, він наділений правом клопотати перед слідчим, прокурором про проведення експертизи, оскаржувати відмову в задоволенні клопотання до слідчого судді та отримати таке рішення в судовому порядку; призначити експертизу за кошти підзахисного. Таке законодавче врегулювання є кроком до подолання тенденційного підходу сторони обвинувачення та гарантією забезпечення прав підозрюваних, обвинувачених.

Однак очевидним є факт, що такі права надані лише адвокату вказаних осіб. Що ж стосується адвоката, який представляє інтереси потерпілого, то вони значно обмежені. Такого висновку можна дійти на підставі усталеної у кримінально-процесуальному праві класифікації суб'єктів, відповідно до якої підозрюваний, обвинувачений належать до сторони захисту, а потерпілий – до сторони обвинувачення. Отже, потерпілий самостійно або через свого представника (адвоката) як сторона обвинувачення має право звернутися з клопотанням про проведення експертизи лише до слідчого або прокурора. Як свідчить аналіз ст. 244 КПК, сторона обвинувачення не має права оскаржувати до слідчого судді відмову в клопотанні, тому що законодавець чітко закріпив таке право лише за стороною захисту. Ця норма не гарантує також права проводити експертизу власним коштом.

На особливу увагу заслуговує питання надання кваліфікованої правової допомоги адвокатом як підозрюваному, обвинуваченому, так і потерпілому. Законодавець виправдано застосував імперативний метод у врегулюванні цієї проблеми. Відповідно до ч. 1 ст. 58 КПК України потерпілого у кримінальному

провадженні може представляти представник – особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником. У ч. 1 ст. 45 КПК визначено, що захисником є адвокат. Отже, фізичну особу – потерпілого має право представляти лише адвокат, відомості про якого внесено до Єдиного реєстру адвокатів України та стосовно якого не міститься інформація про зупинення або припинення права на адвокатську діяльність. Але встановлено й певні винятки. Так, представником юридичної особи, яка є потерпілою, можуть бути її керівник, інша особа, уповноважена законом або установчими документами, працівник юридичної особи за дорученням. Варто звернути увагу на те, що законодавець у ст. 52 КПК передбачив обов'язкову участь захисника, яким є адвокат, у кримінальному провадженні щодо особливо тяжких злочинів. В інших випадках обов'язкова участь захисника у кримінальному провадженні забезпечується лише: 1) щодо осіб, які підозрюються або обвинувачуються в учиненні кримінального правопорушення у віці до 18 років; 2) щодо осіб, стосовно яких передбачається застосування примусових заходів виховного характеру; 3) щодо осіб, які внаслідок психічних чи фізичних вад не здатні повною мірою реалізувати свої права; 4) щодо осіб, котрі не знають мови, якою ведеться кримінальне провадження; 5) щодо осіб, стосовно яких передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішується питання про їх застосування; 6) щодо реабілітації померлої особи. Як бачимо, серед названих категорій осіб не згадується потерпілий. Відповідно до закону, якщо потерпілим є неповнолітній або особа, визнана в установленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною, до участі в процесуальній дії разом з нею залучається її законний представник. Згідно зі ст. 44 КПК такими особами можуть бути батьки (усиновителі), опікуни чи піклувальники, інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї тощо. Це свідчить про нерівність у професійності щодо представлення інтересів сторони захисту та обвинувачення. На нашу думку, саме ця категорія осіб потребує обов'язкової професійної правової допомоги.

Як зазначено у п. 8 ч. 1 ст. 56 КПК України, протягом кримінального провадження потерпілий має право мати представника та будь-якої миті відмовитися від його послуг. Згідно з ч. 4 ст. 58 КПК представник користується процесуальними правами потерпілого, інтереси якого він представляє, окрім процесуальних прав, реалізація котрих здійснюється безпосередньо потерпілим і не може бути доручена представникові. Позаяк потерпілий має право на відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди (п. 10 ч. 1 ст. 56 КПК), то доцільно з'ясувати питання, в який же спосіб має діяти адвокат, щоб не лише довести сам факт завдання шкоди, а й визначити її наслідки для потерпілого, оцінити та обґрунтувати належними доказами.

У ч. 2 ст. 101 КПК визначено, що кожна сторона кримінального провадження має право надати суду висновок експерта, який ґрунтується на його наукових, технічних або інших спеціальних знаннях. Отже, це свідчить про те, що адвокат, який представляє інтереси потерпілого, може залучати експерта до проведення експертизи самостійно без узгодження з правоохоронними органами. В цьому разі конфіденційність забезпечує те, що експерт передає висновок стороні, за клопотанням якої здійснювалася експертиза (ч. 9 ст. 101). Положення цієї статті відповідають європейським стандартам рівності сторін у кримінальному провадженні. Однак вони не відображені

у ст. 244 КПК, яка потребує істотного доповнення нормами щодо прав потерпілого як сторони обвинувачення, а саме на звернення до слідчого судді та на проведення експертизи власним коштом.

Змагальність сторін обвинувачення та захисту підкріплена наданням кожній стороні права звернутися до суду з клопотанням про виклик експерта для допиту під час судового розгляду для роз'яснення чи доповнення його висновку (ч. 7 ст. 101).

Проаналізувавши положення Кримінального процесуального кодексу України, доходимо висновку, що, по-перше, законодавцем розширені повноваження адвоката у використанні спеціальних знань. Однак така ідея не є наскрізною, бо не поширюється на потерпілого та його представника. По-друге, в законі чітко визначено, що до слідчого судді має право звернутися адвокат сторони захисту в разі необхідності призначення експертизи, а, як відомо, до сторони захисту належать підозрюваний, обвинувачений. Потерпілий же належить до класифікаційної групи обвинувачення разом з прокурором, слідчим тощо. Саме така класифікація суб'єктів є прийнятою в кримінально-процесуальному праві та обґрунтована відомими вченими, серед яких В. Шибіко, В. Кашепов, В. Тертишник. Отже, законом не передбачено звернення до слідчого судді сторони обвинувачення (потерпілого через свого захисника) в разі неможливості проведення експертизи власним коштом. Усунення такої процесуальної прогалини потребує реалізація принципу рівності сторін.

Джерела

1. Ахтирська Н. Методологія судового пізнання у справах, пов'язаних із жорстоким поведінням щодо дітей // Віче. – 2011. – № 18. – С. 2–5.
2. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики. – Новое изд., перепеч. с изд. 1908 г. – М.: ЛексЭст, 2002.
3. Косміна Н. М. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ, 2011.
4. Кравченко О. А. Застосування спеціальних знань під час збирання, дослідження та використання речових доказів: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2012.
5. Криминалистика: Учебн. / Н. И. Порубов, Г. И. Грамович, А. Н. Порубов, Г. Ф. Федоров; Под. общ. ред. Н. И. Порубова, Г. В. Федорова. – Минск: Выш. школа, 2011.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України, прийнятий Верховною Радою України 13.04.2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9–10.
7. Озерський І. Використання прокурором спеціальних психологічних знань у судових справах поза кримінально-правовою сферою // Віче. – 2010. – № 8. – С. 8–10.
8. Пиріг І. В. Теорія і практика використання спеціальних знань при розслідуванні розкрадань вантажів на залізничному транспорті: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К.: Київський національний університет внутрішніх справ, 2006.